

LATINSKI PARTICIPI U VIDSKO-VREMENSKOM POGLEDU

MIROSLAV KRAVAR
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of philosophy in Zadar

UDK/UDC: 807.1-2:807.1-56
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno : 1992-08-07
Received :

Inventar od nekoliko indoevropskih glagolsko-pridjevskih tvorba, koje su se drugdje, npr. u arijskom, grčkom i slavenskom, šire kategorizirale prema rodu i vidu, a kadšto i vremenu, u participe, sačuvao se u italском, poimence u latinskom, u prilično ograničenu opsegu: sveden, to jest, na dvije stare jedinice, *faciens* i *factus*, i dopunjen dvjema novima, *facturus* i *faciendus*. Kao takav integrirao se više ili manje u latinski novi glagolski sustav, odakle potreba da se i vidsko-vremenska semantika njegovih oblika istražuje u tome novom okviru.

Jedna funkcionalna analiza, oslanjajući se na dosta raznolik izbor primjera, dovodi nas do sljedećih zaključaka:

Oblik *faciens* kao particip prezenta aktiva nosi u sebi obilježje "paratatičkoga" vida pa je samim time sposoban pokrivati i relativno-vremenski odnos istovremenosti, dok je *factus* kao particip perfekta pasiva "sinteličkoga" vida, bilo u perfektom ili aorisnom smislu, pokrivajući također i relativno-vremenski odnos prijevremenosti. Tako se dva oblika, ne uzimajući u obzir rod, kojim se većinom razlikuju, mogu u uspoređenju sa slavenskim suprotstaviti kako slijedi:

faciens : *factus* = čineći : učinjen.

Što se tiče dvaju participa futura, aktiva *facturus* i pasiva *faciendus*, ovoga bolje poznata kao gerundiva, oni su kao oblici načinskih boja uglavnom vidski neutralni stojeći u pogledu vremena između načinske bezvremenosti i futura. To se može predočiti, polazeći od participa prezenta, u odnosu:

faciens : *facturus/faciendus*,

gdje se dva participa futura ako ne suprotstavljaju, a ono bar među sobom zbližuju.

Ta je šarolika vidsko-vremenska slika latinskoga participa očigledan rezultat raznorodna porijekla njegovih oblika.

Višečlani inventar - oko 60 tuceta - indoevropskih participnih tvorba, što glagolskih pridjeva što gotovih participa, koji se drugdje, npr. u arijskom, grčkom

i slavenskom, kategorizirao šire na osnovi roda i vida, kadšto i vremena, ostavši tu i tamo, kao u ruskome, i dan-danas tako raščlanjen, sačuvao se u italском, napose u latinskom, u prilično ograničenu opsegu ili, bolje reći, sveden na dvije stare ali upotrebom proširene jedinice *faciens* i *factus*, i dopunjen dvjema novima, *facturus* i *faciendus*.¹ To je, uzевši općenito, pridjevska skupina glagolsko-imenskih oblika tzv. *verbi infiniti* ili, kako se također označuju, oblika vremena *in posse*,² tj. takvih u kojima je obilježje vremena, osobito apsolutnoga, u načelu odsutno i prepušteno obliku *verbi finiti* o kojem ovise, dok su u pogledu vida, ukoliko nisu neutralni kao takvi, više ili manje obilježeni, bilo da vidsku vrijednost nose u sebi ili da je duguju dotičnom glagolskom sustavu. U tom su smislu i latinski participi poseban slučaj u krugu srodnih jezika, i to po tome što su četiri participna oblika već koliko-toliko ugrađena, makar i nejednako, u novi, izrazito bitematski glagolski sustav, tako da im se i vidsko-vremenska semantika može istraživati samo u tome novom okviru.³

U svoje vrijeme, u maločas navedenoj knjizi, izboru vidsko-vremenskih dilema latinskoga glagola, zaobišao sam participe gledajući na njih kao na pobočne oblike sustava mješovite glagolsko-imenske naravi, ali i ne zaboravivši ih sasvim.⁴ Tako sam tijekom duljega vremena čekao priliku da se pozabavim posebno i njima, što činim sada u ovom zborniku radova u čast njegovu naslovniku kao poštovanom zadarskom i njemačkom kolegi i istaknutom hrvatskom romanistu širokih lingvističkih vidika.

*

Analizirajući u vidsko-vremenskom pogledu participne oblike nastojat ćemo ih, koliko je moguće, sparivati s funkcionalnoga stanovišta u binarne suprotnosti ili ih bar zblizavati prema tom načelu, kako bismo što bolje uočili njihove vidsko-vremenske osobine. U tom ćemo smislu najprije ogledati da li se particip prezenta aktiva i particip perfekta pasiva, ne uzimajući u obzir *genus verbi* ili rod, kojim se po pravilu razlikuju, odnose među sobom vidski, tj. može li se dokazati odnos:

faciens : *factus* = čineći : učinjen.⁵

¹K. Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Strassburg, 1904, str. 315 i d. i 606 i d.; v. također B. Delbrück, *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen* (=Brugmann-Delbrück, *Grundriss IV*), Strassburg, 1897, str. 476 i d., napose 487 i d.

²G. Guillaumet, *Temps et verbe: Théorie des aspects, des modes et des temps*, Paris, 1929, str. 7 i d.

³M. Kravar, "Vidsko-vremenska struktura glagolskoga sistema", u: *Pitanja glagolskoga vida u latinskom jeziku*, Skoplje, 1980, str. 126 i d.

⁴V. o.c., str. 21, 61 i d., 91, 104 i 127 i d., gdje je u vezi s drugim oblicima ponešto riječi o participima.

⁵U slučaju *verba deponentia* (i *semideponentia*), dakako, čineći : učinio/činivši.

Već se na prvi pogled vidi da ovdje - u odsutnosti apsolutno-vremenskoga obilježja oblikâ ili u okolnostima, kako smo rekli, vremena *in posse*, takav odnos nije teško dokazati: particip prezenta znači radnju u paratazi, a particip perfekta radnju u sintelezi;⁶ npr. Pl. *Capt.* 50: *ita nunc i gn ora n s suo sibi servit patri* ("ne znajući") prema Ter. *Phorm.* 817: *Iuppiter!... gnatam inveni n u p t a m cum tuo filio* ("udatu"), ili Enn. *Ann.* 1, 36: *talia tum memorat lacri man s e x t e r r i t a somno* ("plačući" : "prestrašena"); v. također Cic. *Fam.* 3, 11, 5: *bis ad te scrpsi me purgans diligenter, te leviter, accusans* ("opravdavajući", "optužujući"). - Caes. *B. G.* 1, 25, 1: *Caesar... c o h o r t a t u s suos proelium commisit* ("ohrabrivši"). To se vidsko značenje participâ osjeća najbolje u različitim upotrebama predikativnoga participa, gdje radnja izrečena njime stoji u odnosu prema radnji koju izriče *verbum finitum*, pri čemu particip prezenta pokriva istovremenost, a particip perfekta ili prijevremenost (radnje u "izvršenju") ili također istovremenost (stanja u "izvršenosti" radnje). Sve se to vidi u gore navedenim primjerima.

Ovdje se postavlja pitanje: odakle participima vidsko obilježje i relativno-vremenski smisao?

Naravno, indoevropski *nt*-participi, na kojima počiva i tvorba latinskoga *participa prezenta aktiva*,⁷ nisu kao takvi bili vidski obilježeni.⁸ Ali kako je u latinskom sačuvan upravo particip starih prezentskih tvorba, vezala se durativna vrsta radnje uz sam oblik i tako prešla u vidsko imperfektivno značenje. To znači da je vidska vrijednost participa prezenta naslijeđena i svagda vezana uz sam oblik. Odatle onda i smisao istovremenosti u odnosu na radnju *verbi finiti*. Stoga je u pravu bio Marouzeau, koji je uviđao da particip prezenta izriče radnju "sous son aspect imperfectif",⁹ ali i bez potrebe dodao da on ne označuje relativno vrijeme, nego da ono izlazi samo iz konteksta.¹⁰ Ovdje, u stvari, relativno-vremensko značenje i nije ništa drugo nego parataza s obzirom na neki vremenski moment, bilo govora ili odnosa. Stoga takav particip i pokriva po pravilu istovremenost; npr. Pl. *Merc.* 556: *uxor me expectat iam dudum e s u r i e n s domi* ("budući gladna"). - Ter. *Hec.* 468: *omnem rem scio ut sit gesta: a d v e n i e n s audivi modo* ("dolazeći"). - Cic. *Fam.* 2, 15, 4: *ego de provincia d e c e d e n s quaestorem Coelium praeposui provinciae*

⁶O nazivima "paratatički" i "sintelički" vid kao uopćenim oznakama za slavenski imperfektivni i perfektivni (prema "parataza" i "sinteleza" za odgovarajuću vidsku situaciju) usp. moja *Pitanja*, str. 1.

⁷M. L e u m a n n i J. B. H o f m a n n, *Lateinische Grammatik*, München, 1926, str. 329, i A. M e i l l e t i J. V e n d r y e s, *Traité de grammaire comparées langues classiques*, Paris, 1953², str. 355 i d.

⁸To pokazuju, na primjer, grčki *nt*-participi različita vida, npr. $\pi\omicron\upsilon\tilde{\omega}\nu$ ili $\pi\omicron\upsilon\tau\eta\omicron\varsigma$, $\pi\omicron\upsilon\tau\eta\varsigma$, pa čak i vidski neutralni kao $\pi\omicron\tau\eta\omicron\omega\nu$.

⁹J. M a r o u z e a u, "L'emploi du participe présent latin à l'époque républicaine, *Mémoires de la Société de linguistique de Paris* 16 (1910-1911), str. 133 i d., napose 139 i d.

¹⁰*Ibid.*, str. 143; usp. također J. B. H o f m a n n i A. S z a n t y r, *Lateinische Grammatik II*, München, 1965, str. 386 i d.; v. naprotiv C. G r a s s i, *Problemi di sintassi latina: Consecutio temporum e aspetto nel verbo latino*, Firenze, 1967, str. 200 i d., gdje je istovremenost u prvom planu.

("odlazeći"). - Nep. 2, 9, 4: *nunc... confugi ad te... tuam p e t e n s amicitiam* ("ištući"). - Liv. 2, 40, 7: *non tibi... i n g r e d i e n t i fines ira cecidit?* ("kad si ulazio"). - Tac. 20, 1: *Dial. quis nunc feret oratorem de infirmitate valetudinis suae p r a e f a n t e m?* ("koji bi u uvodu govorio"). Među takvim primjerima ima i slučajeva u kojima se čini da se participom prezenta izriče prijevremenost ili čak poslijevremenost;¹¹ npr. Caes. B. G. 7, 15, 6: *datur... venia d i s s u a d e n t e primo Vercingetorige, post c o n c e d e n t e* ("pošto je odvrćao", "pošto je dopuštao"). - Sall. Cat. 41, 3: *haec illis v o l v e n t i b u s , tandem vicit fortuna rei publicae* ("pošto su razmišljali"). - Cic. Div. 2, 6, 16: *medicus morbum i n g r a v e s c e n t e m ratione providet* ("koja se pogoršava" = "koja će se pogoršati"). Ali i ovdje se vidi kako particip ne gubi svoga vidskoga značenja, dok mu je relativno-vremenski smisao poremećen, bolje reći - prenesen u posebno označen kontekst. To je ono isto što biva i s imperfektom kojim se prividno izriče prijevremenost.¹² Hofmann-Szantyr nalaze preteritalno značenje participa prezenta tek u kasnom jeziku.¹³

Vidska se vrijednost participa prezenta očituje i u tome što i onda kad se radi o glagolima momentana smisla, pa i o onima koji se često označuju kao "perfektivni", zadržava isto značenje, tj. paratatičke radnje; npr. Pl. Poen. 652: *adiit ad nos extemplo e x i e n s* (sc. e navi) ("izlazeći"; neki tumače kao "izašavši", ali bez potrebe).¹⁴ - Capt. 9: *eum... hinc p r o f u g i e n s vendidit... patri huiusce* ("bježeći", upr. impf. od "pobjeći", rus: "ubegaja"). - Epid. 434: *quis illic est quem huc a d v e n i e n t e m conspicer?* ("gdje dolazi"). - Ter. Phorm. 288: *oh, bone custos,... quoi commendavi filium hinc a b i e n s meum* ("odlazeći"). - Andr. 319: *ad te advenio... consilium e x p e t e n s* ("ištući"). - Var. At. Carm. frg. 3: *geminis c a p i e n s tellurem... palmis* ("hvatajući"). - Cic. De or. 1, 185: *non dicerem hoc a u d i e n t e Scaevola* ("dok sluša"). - Tusc. 5, 16: *nulla... aura fluctus c o m m o v e n t e* ("dok ne pokreće"). - Sall. Cat. 59, 5: *ipse equo c i r c u m i e n s unum quemque nominans appellat* ("obilazeći"). - Ov. Met. 4, 141: *in vultibus oscula f i g e n s... clamavit* ("zabadajući"). - Plin. Ep. 7, 17, 7: *quam* (sc. Fanniam)... *cernentes a u d i e n t e s que miremur* ("čujući"). Dakle, ni Meyerovi "perfektivni" glagoli ni složenice ne mogu se smatrati doista perfektivnima kad dolaze u participu prezenta kao obliku koji sam po sebi znači paratatički vid pokrivajući njime i

¹¹Marouzeau, o.c., str. 139 i d.

¹²Npr. Caes. B. G. 7, 48, 3: *matres familiae, quae paulo ante Romanis... manus t e n d e b a n t , suos obstetari... coeperunt* ("pruzale su"), gdje imperfekt u širokom kontekstu pokriva prijevremenost, a u stvari, kao i inače, znači istovremenost prema tum-momentu priloga *paulo ante*.

¹³Grammatik II, str. 386 i d.

¹⁴Usp. Grassi, o.c., str. 204 i d., gdje se takvi primjeri tumače "perfektivno", što nije svagda nužno, iako toga ima tu i tamo u scenikâ i u novozavjetnim tekstovima očevidno pod uljecajem grčkoga participa aorista.

istovremenost. To je proturječje opazio i Marouzeau,¹⁵ ali ga nije riješio.¹⁶ I ovdje, dakle, vidimo kako učenje o "perfektivaciji" u latinskom nema pravoga temelja.

Napose treba istaknuti kako particip prezenta svojim paratatičko-vidskim značenjem - slično kao i imperfekt - odudara od ostalih oblika vidski neutralnoga prezentskog sustava.¹⁷

Što se tiče participi perfekta pasiva, koji potječe od glagolskoga *to*-pridjeva,¹⁸ i on je vidski obilježen kao izraz za radnju u sintelezi. Taj pridjev, koji je po Hofmann-Szantyr u prvobitno značio "behaftet, versehen mit",¹⁹ ušao je u sustav novoga, u vidskom pogledu dvoznačnoga perfekta i tako dobio oba značenja, perfektno i aorisno: on znači sintelezu kao svojstvo, i to u "izvršenosti" i u "izvršenju"; npr. Pl. *Rud.* 1203: *quid conspicio? uxor c o m p l e x a c o l l o r e t i n e t f i l i a m* ("zagrlivši" pa "grleći"). - Cist. 298: *video ego te Amoris valde t a c t u m t o x i c o, a d u l e s c e n s* ("pogođena"). - Ter. *Haut.* 426: ... *i p s u m f o r a s e g r e s s u m v i d e o: i b o a d l o q u a r* ("gdje je izašao"). - Caes. *B. G.* 5, 5, 2: *reliquas (sc. naves) p a r a t a s... a t q u e... i n s t r u c t a s i n v e n i t* ("pripravljene", "opremljene"). - Sall. *Iug.* 13, 4: *v i c t u s* (sc. *Adherbal*) *e x p r o e l i o p r o f u g i t* ("pobijeden"). - Liv. 23, 10, 8: *quid violentius c a p t a C a p u a f i e r e t?* ("da je zauzeta"). - Petr. *Sat.* 100, 5: *uterque nostrum t a m i n e x p e c t a t o i c t u s s o n o a m i s e r a t s a n g u i n e m* ("pogođen"). Dva se stupnja sinteleze, "izvršenje" i "izvršenost", na očigled križaju, ali obično tako da u aktivu, dakle kod deponentnih glagola, prevlađuje prvo, a u pasivu drugo.

Što neki participi perfekta, kao *ratus*, *fisus*, *nixus*, *veritus* i dr., mogu imati, pa većinom i imaju paratatički smisao, dade se tumačiti križanjem vida i vrste radnje: to su glagoli većinom durativna značenja, koji u participu perfekta, isto kao i u samom perfektu, znače stupanje u stanje, kao aorist, a onda i samo stanje, kao perfekt; npr. Pl. *Rud.* 1203: v. gore: *complexa* ("grleći"). - Ter. *Andr.* 137: *redeo inde i r a t u s a t q u e a e g r e f e r e n s* ("rasrđen" = "srdeći se" : "podnoseći"). - Cic. *Fam.* 12, 14, 2: *nulla alia c o n f i s u s u r b e L a o d i c e a m... s e c o n t u l i t* (sc. *Dolabella*) ("pouzdavši se" = "uzdajući se"). - Caes. *B. G.* 7, 11, 6: *v e r i t u s* (sc. *Caesar*), *n e n o c t u... p r o f u g e r e n t, d u a s l e g i o n e s... e x c u b a r e i u b e t* ("pobojavši se" = "bojeći se"). Dakle: *veritus* = "pobojavši se" (prema *veritus sum* = *timui* "pobojao sam se"), a onda "bojeći se"; isto tako *tacitus* "ušutjevši" (prema *tacui* "ušutio sam"), odakle "šuteći". Tu se, dakle, oba participi sastaju u paratazi: *tacitus* = *tacens*. Tako biva kadšto i u pasivu; npr. Liv. 2, 32, 4: *per aliquot dies neque l a c e s s i t i n e q u e l a c e s s e n t e s s e s e t e n u e r e*

¹⁵O.c., str. 138.

¹⁶U vezi s time može se uputiti na obratan slučaj u slavenskom, gdje gerund prezenta, koji također nastavlja *nt*-particip, u perfektivnih glagolu čuva perfektivan smisao; npr. rus. *uvidja* (= "uvidev", *pridja* = "prišed" i sl.); tako, rjeđe i u nas, npr. *rekući* = "rekavši". Tu se ujedno vidi kako je u slavenskom nositelj vidskoga značenja sam glagol, a u latinskom - u ovom slučaju - njegov oblik.

¹⁷Usp. K r a v a r, "Vidska neutralnost prezenta kao takva" i "Vidsko-vremenska struktura glagolskoga sistema", *Pitanja*, str. 11 i d. i 126 i d.

¹⁸L e u m a n n - H o f m a n n, *Grammatik*, str. 340, i M e i l l e t - V e n d r y e s, *Traité*, str. 359 i d.

¹⁹*Grammatik* II, str. 391 i d.

("izazivani" : "izazivljući"). - Verg. *Aen.* 2, 272: *Hector visus adesse mihi... raptatus bigis* ("povlačen"). - Plin. *Ep.* 4, 13, 1: *venisti... nunc maxime mihi desideratus* ("željen"). Tu stvar i Hofmann-Szantyr dovode u vezu s onim što oni zovu "die imperfektive Aktionsart der betreffenden Verba",²⁰ samo što pod tim ne misle na vrstu radnje, nego, kao i inače, na vid.

Vidsko značenje participia perfekta i dokazuje, uz ostalo, i to što glagoli durativna smisla ne dolaze rado u tom obliku, pa je stoga upravo navedeni slučaj prilično rijedak. Na to je upozoravao već Meillet (govoreći, dakako, opet o vidu mjesto o vrsti radnje).²¹

Vrijedno je spomenuti da se vidskim razlozima može objasniti i smisao "super-perfektinih" oblika u pasivu: *factus fui* mj. *sum*, *factus fuerem* mj. *eram*, *factus fuero* mj. *ero* itd., koji su se po H. Blaseu, kako je poznato, tumačili "pomicanjem" vremenâ, dok Hofmann-Szantyr upućuju na pridjevsku narav *to*-participia.²² Ali ako se pođe od veze *factus sum* (grč. $\pi\epsilon\pi\omicron\iota\eta\mu\alpha\iota$) kao gotove perifraze, na što upućuje njezin grčki prijevod, onda ona vrijedi kao prezent, tj. prezentski perfekt; da bi se dobio smisao aorista, valja pomoćni glagol staviti u preterit, dakle: *factus fui* (grč. $\acute{\epsilon}\pi\omicron\iota\acute{\eta}\sigma\eta\nu$). Prema tome, "super-perfektini" su oblici upravo preteriti prezentskoga perfekta.²³

U svakom slučaju, očito je kako se particip perfekta, nekadašnji glagolski *to*-pridjev, svojim sinteličko-vidskim značenjem uklopio u novi, vidsko-vremenski dvoznačni perfektini sustav, da bi uz glagol *esse* fungirao čak i vremenski kao pasivni pandan perfekta.²⁴

Ako se, dakle, ostave po strani osobiti slučajevi, koji se svode na križanje vida i vrste radnje, može se reći da se u suprotnosti *faciens* : *factus* vidski odnos dobro očituje, iako ta činjenica sama po sebi ne potvrđuje valjanost sheme *infectum* : *perfectum*.²⁵ Ali pri tome treba imati na umu da se dva participia razlikuju također, iako ne u prvom redu, i relativno-vremenski, tako da se participom prezenta, kako smo vidjeli, pokriva istovremenost, a participom perfekta kako prijevremenost radnje tako i istovremenost stanja.²⁶ Ta se vrijednost dvaju participia ogleda osobito u nizu predikativnih upotreba, bilo da se particip

²⁰Ibid.

²¹Usp. *Festschrift P. Kretschmer*, str. 141 (citirano prema I. C o u s i n u, *Evolution et structure de la langue latine*, Paris, 1944, str. 99).

²²*Grammatik II*, str. 322.

²³Usp. o tome M. K r a v a r, "Sintaksa tvorbe *-tus fui* u latinskom, *Živa antika* 16 (1966), str. 223 i d., ili *Pitanja*, str. 62 i d. Takvi su oblici sve češći osobito u kasnom jeziku, gdje *laudatus sum* = "laudor", odakle ista pojava u romanskom; usp. H o f m a n n - S z a n t y r, *Grammatik II*, str. 334.

²⁴O samom perfektu usp. M. K r a v a r, "Vidske osobine latinskoga perfekta", *Živa antika* 9 (1959), str. 137 i d.

²⁵Ta bi Meilletova shema, preuzeta na svoj način od Varona, mogla ostati na snazi pod uvjetom da se tumači kao privativna semantička suprotnost: *perfectum*, to jest, kao obilježeni član preteritivno-sinteličkoga vida, a *infectum* kao u tom smislu neobilježeni (a ne ekvipolentno kao paratatički, što imamo u imperfektu prema perfektu i participu prezenta prema participu perfekta); v. K r a v a r, *Pitanja*, str. 130 i d.

²⁶Tako slično i A. R o n c o n i, *Il verbo latino: Problemi di sintassi latina*, Firenze, 1959², str. 190 i d.

javlja kao *participium coniunctum* ili *absolutum*; npr. Pl. *Rud.* 103: ... *ego te amantem, ne pave, non deseram* ("koji ljubiš") prema Ter. *Ad.* 286: *ego iam transacta re convortam me domum...* ("obavivši"); ili Cic. *Fam.* 4, 1, 1: *profecto aliquid opis occidenti rei publicae tulissemus* ("kad je propadala") prema Nep. 1, 3, 4: *ponte... rescisso regem... paucis diebus interiturum* ("ako se prekine"). - 23, 5, 1: *hac pugna pugната Romam profectus est* (sc. Hannibal) *nullo resistente* ("pošto se bio", pr. "*od-bio": "a da se nije opirao"). - Sall. *Cat.* 52, 4: *capta urbe nihil fit reliqui victis* ("kad se zauzme"). - Tac. *Agr.* 6, 1: *id... matrimonium ad maiora nitenti decus... fuit* ("dok je težio"). Vidski se smisao svuda podudara više ili manje s relativno-vremenskim, što udara u oči osobito u slučaju deponentnih glagola, gdje nema razlike ni s obzirom na rod, tako da se dobiva čist odnos čineći : učinivši/učinio.

S vidskim se značenjem dvaju participa slaže i to što se suprotnost *faciens* : *factus* podudara po smislu s vezom *cum* + konjunktiv (po Gaffiotu *cum* "participial"²⁷); npr. Nep. 15, 9, 4: *tum ferro extracto* (= "cum extractum esset") *confestim exanimatus est* (sc. Epaminondas) prema Liv. 1, 12, 9: *in eum haec gloria ntem* (= "cum gloriaretur")... *Romulus impetum facit*. U oba je slučaja, tj. u participu i konjunktivu, radnja ovisne rečenice podjednako u "relativu" prema radnji glavne.²⁸ Ovdje particip prezenta znači "za vrijeme vršenja radnje x", a particip perfekta "nakon (iz) vršenja radnje x", što će reći da se oba javljaju ovdje upravo u onim sintaktičkim okolnostima u kojima drugi oblici također dobivaju osobitu vidsku vrijednost, npr. konjunktiv; razlika je u tome što su dva participa sama po sebi vidski obilježena. Stoga se suprotnost *faciens* : *factus*, ne uzimajući u obzir rod, može smatrati prije svega vidskom, a posredno i relativno-vremenskom, i to u oba slučaja ekvipolentnom.²⁹

Ne zanimaju nas ovdje druge, pretežno imenske upotreba dvaju participa, u kojima oni dolaze samostalno ili atributivno, jer im se u njima obično gubi glagolska narav, a s njome i vidsko-vremenske osobine.³⁰

*

Dva su druga, već na prvi pogled neparna participna oblika: *facturus* kao particip futura aktiva i *faciendus* kao načinski obilježeni gerundiv, zvan također particip futura pasiva, iako često, napose u zamjeni za gerund, čuva i prezentsku

²⁷F. Gaffiot, *Le subjonctif de subordination en latin*, Paris, 1906, str. 151 i d. i 163 i d.

²⁸Particip i konjunktiv slažu se u tome što su oba lišeni apsolutno-vremenskoga obilježja te predstavljaju dva slučaja ovisnoga "relativa".

²⁹Usp. Kravar, "Vidsko-vremenska struktura glagolskoga sistema", *Pitanja*, str. 126 i d.

³⁰O razvoju od pridjevâ do participâ govori opširno Ronconi, *o.c.*, str. 184 i d.

narav. U tom bi se smislu ta dva participna oblika - polazeći od participa prezenta, ali opet isključujući rod - mogla ako ne spariti u bližu suprotnost, a ono bar zbliziti koliko-toliko u dalji odnos:

faciens : facturus/faciendus,

gdje su među prvim članom i dvama drugima, a donekle i među samim dvama drugima vidljivi kakvi-takvi vremenski odnosi, dok vidski ostaju do daljega otvoreni.

Ogledajmo ipak obje tvorbe svaku za se.

Što se tiče *participa futura activa* (*facturus* navodno preko infinitiva *factu + esom* "esse" = *facturum*, a ovo dalje razvijeno prema *factus* ³¹), on bi se osnivao na supinu pa bi kao takav bio i sam izvan glagolskoga sustava (tj. nije perfektini oblik, kako ga svrstava Leumann). Vremenski se označuje kao futurski oblik, ali više po svome finalno-načinskom značenju nego čisto vremenskom;³² ovo drugo dobiva tek u tzv. perifrastičnoj konjugaciji aktivnoj, pa i to samo u ovisno-složenim rečeničnim strukturama u zamjeni za futur u odnosu na vrijeme glavne rečenice. Tako je, na primjer, u Livija 21, 1, 1: ... *licet mihi praefari... bellum... me scripturum* (sc. *esse*) ("da ću opisati" ili "da kanim opisati?") infinitivna perifraza nužno dvoznačna, jer bi mogao biti po srijedi infinitiv futura i infinitiv perifrastične konjugacije (tako isto i u ovisno-složenim rečenicama tipa *nescio, quid acturus sis* "što ćeš raditi/uraditi" ili "što kaniš raditi/uraditi?").

Toliko o vremenskom, poimence futurskom značenju participa futura, u kojem se on još uvijek koleba između glagolskoga pridjeva i pravoga participa. Kao takav nije, kako ćemo odmah vidjeti, ni u vidskom pogledu određeniji; dovoljno je nekoliko primjera: Pl. *Cas.* 610: *quid nunc? mi sur un es ad me uxorem tuam?* ("hoćeš poslati"). - Cic. *Fam.* 9, 11, 1: *brevi tempore... te sum visurus* ("kanim vidjeti"). - Att. 12, 11: *ipsi... quid sumus aut quam diu haec curaturi sumus* ("mislimo se brinuti"). - Sall. *Iug.* 35, 10: *urbem venalem et mature peritura m...!* ("koji će propasti"). - Liv. 21, 23, 1: *P. Cornelius... ad castra hostium venerat, nullam dimicandi moram facturus* ("ne kaneći činiti/učiniti"). Očevidno je da samo vrsta radnje ovoga ili onoga glagola ili sam sintaktički kontekst odlučuju o vidskoj vrijednosti oblika. To će reći da je particip futura sam po sebi vidski neutralan.³³

Gerundiv ili, također, *particip futura pasiva*, morfološki do danas neobjašnjen isto kao i gerund, s kojim se sintaktički

³¹Leumann - Hofmann, *Grammatik*, str. 342, i Meillet - Vendryes, *Traité*, str. 363; drukčije o tome samo Ronconi, *o.c.*, str. 205 i d.

³²Hofmann - Szantyr, *Grammatik II*, str. 390 i d.

³³Ako perfektivno značenje prevladuje, proizlazi odatle što je predmet nakane kao značenja toga oblika obično više rezultat radnje nego samo njezino vršenje.

izmjenjuje,³⁴ pripada doduše prezentskom sustavu, ali je u biti bezvremenski oblik, u kojem stanovito futursko značenje interferira s načinskim *necessitatis*; o njihovu se odnosu među stručnjacima misli različito.³⁵ Stoga nije čudo što se gerundiv i u vidskom pogledu gotovo svuda, u svim upotrebama, pokazuje uglavnom neutralan. O tome svjedoče i primjeri: Pl. *Stich.* 54: *f a c i e n d u m i d n o b i s q u o d p a r e n t e s i m p e r a n t* ("treba činiti/učiniti"). - Ter. *Phorm.* 692: *Phormio dotem si accipiet, uxor d u c e n d a s t d o m u m* ("valja voditi/povesti"). - Cic. *Sull.* 14: *ego nondum utor hac voce ad hunc d e f e n d e n d u m* ("da bih branio/obranio"). - *Fin.* 2, 46: *natura cupiditatem ingenuit homini veri v i d e n d i* ("da vidi/uvidi"). - *Caes. B. C.* 3, 2, 4: *hoc unum Caesari ad celeritatem c o n f i c i e n d i b e l l i d e f u i t* ("da završi"). - *Liv.* 4, 2, 11: *potius sero quam numquam obviam e u n d u m a u d a c i a e* ("sprečavati/spriječiti"). - 26, 15, 1: *facilis i m p e t r a n d a e v e n i a e C l a u d i u s e r a t* ("da se postigne"). Hoćemo li u danom slučaju gerundiv shvatiti paratatički ili sintetički, ovisi ili o vrsti radnje pojedinoga glagola ili o sintaktičkom kontekstu. Jedva će stoga biti u pravu Ronconi, koji mu pripisuje uopće "perfektivni" vid.³⁶ Ne valja smetati s uma da se radi o glagolsko-imenskom, bolje reći - pridjevskom obliku u kojem vidskoga obilježja nema često ni onda kad naš prijevod upućuje na nj.³⁷ Samo u nekim slučajevima, osobito u ablativu, napose sredstva i načina ili s prijedlogom *in*, kao i u akuzativu s *inter* u sličnu značenju, pokriva taj oblik paratatičku radnju, tj. ima imperfektivan smisao; npr.: Ter. *Eun.* 1008: *perii, defessa iam sum misera te r i d e n d o* ("smijući se"). - Pl. *Cist.* 721: *inter rem a g e n d a m i s t a m e r a e h u i c r e s p o n d i* ("za vrijeme obavljanja"). - Cic. *Cat. M.* 21: *his ipsis legendis in memoriam redeo mortuorum* ("čitanjem"/"čitajući"). - *Leg.* 1, 52: *in voluptate s p e r n e n d a ... v i r t u s v e l m a x i m e c e r n i t u r* ("u preziranju"). Takva "stalna" vidska vrijednost gerundiva potječe odatle što je kao takva dana u samom sintaktičkom kontekstu popratnih okolnosti u kojima se vrši radnja *verbi finiti*. Tu je vidsko obilježje svakako prividno, jer se nalazi izvan glagolskoga oblika.³⁸

Odatle, tj. iz sintaktičkoga konteksta, i relativno-vremensko značenje istovremenosti u takvu slučaju.

³⁴Leumann - Hofmann, *Grammatik*, str. 226, i Meillet - Vendryes, *Traité*, str. 358.

³⁵Hofmann - Szantyr, *Grammatik* II, str. 370; v. o tome također P. Aalto, *Untersuchungen über das lateinische Gerundium und Gerundivum* (= *Annales Academiae scientiarum Fennicae* 62, 3), Helsinki, 1949, str. 92 i d.

³⁶O.c., str. 197 i d. - Ako i ovdje prevladuje perfektivni smisao, razlog će biti opet u tome što je i predmet nužde kao jednoga od čestih značenja toga oblika radije rezultat radnje nego njezino vršenje.

³⁷Treba se samo sjetiti kako se u našim glagolskim imenima lako briše vidsko obilježje, tako da, na primjer, imenica od imperfektivnoga glagola pokriva sobom oba vida; npr. *osvajanje* prvenstva (mj. "osvojenje"), *isušivanje* močvare (mj. "isušenje") itd. I grčki je glagolski pridjev na -τεος, po značenju sličan latinskom gerundivu, bio vidski neutralan; npr. *Soph. Oe. T.* 1443: ... τι προακτεον ("treba raditi/uraditi").

³⁸V. o tome dalje u vezi s gerundom.

Znatan dio onoga što je ovdje rečeno o gerundivu, navlastito u zamjeni za gerund s akuzativom objekta, vrijedi, dakako, i za sam gerund, koji je ovdje kao glagolska imenica ostao izvan našega kruga pažnje. Ali vrijedno je ipak istaknuti ablativ gerunda, bilo sam ili sa *in*, koji sa svoje strane objašnjuje i gerundiv iste upotrebe. Takav je gerund u primjerima: Enn. *Ann.* 32: *unus homo nobis cunctando restituit rem* ("oklijevanjem" = "oklijevajući"). - Pl. Men. 882: *lumbi sedendo, oculi spectando dolent* ("sjedanjem" = "sjedajući", "gledanjem" = "gledajući"). - Merc. 218: *quid ego hic in lamentando pereoo...* ("u naricanju" = "naričući"). - Cic. *Quinc.* 70: *nolo eam rem commemorando renovare* ("pripominjanjem" = "pripominjući"; usp. glagol momentana smisla, tobože "perfektivan", u paratazi!). - Sall. *Iug.* 85, 21: *eorum (sc. maiorum) facta memorando clariores sese putant* ("spominjanjem" = "spominjući"). - Caes. *B. C.* 3, 6, 3: *naves... in redeundo offenderunt* ("na povratku" = "vraćajući se"). I ovdje je vidska vrijednost gerunda, makar i kao glagolske imenice, dana u kontekstu. Osim toga, takav se ablativ gerunda, što vrijedi i za gerundiv, i dodiruje u značenju, kako se za J. Wackemagelom ističe, s participom prezenta.³⁹ To samo po sebi još jednom podcrtava vidsku vrijednost gerunda, kao i gerundiva u zamjeni za nj.⁴⁰ A da je tu vidsko obilježje u stvari u kontekstu, vidi se po tome što bi u takvu položaju i svaka druga imenica bila u istom vidskom odnosu; npr. Ter *Hec.* 123: *tundendo atque odio denique effecit se-* ("mlaćenjem" = "mlateći" : "mržnjom" = "mrzeći"). Štaviše, gerund i particip dolaze kadšto i zajedno, osobito u Tacita u svrhu stilskoga postupka disimetrije: npr. *Ann.* 15, 28, 2: *in edita assurgens (sc. incendium) et rursus inferiora populando anteiti remedia* ("uzdižući se" : "pustošenjem" = "pustošeći").

Naprijed smo imali primjera u kojima se i gerundiv u zamjeni za gerund javljao u značenju participa prezenta, pa smo ga tu i tamo tako i prevodili.

*

Latinski su participi kao pridjevska skupina glagolsko-imenskih oblika u vidsko-vremenskom pogledu prilično raznolika cjelina, povezana više široko sintaktički nego strogo semantički, a usto i krnja: lišena participa prezenta pasiva i - osim u deponentnih glagola - participa perfekta aktiva, pri čemu je i futursko značenje dvaju participa futura, pogotovo gerundiva, više načinsko nego čisto vremensko. Od četiri oblika kao izraza vremena *in posse*, dva su, *faciens* i *factus*,

³⁹Usp. Hofmann - Szantyr, *Grammatik* II, str. 380; v. također Aalto, *o.c.*, str. 69 i d.

⁴⁰Tim je putem i romanski gerund (tal. i šp. *gerundio*, fr. *gérondif*) dobio imperfektivan smisao; usp. E. Bourciez, *Eléments de linguistique romane*, Paris, 1947⁴, str. 81.

bar relativno-vremenski sposobna, prvi u smislu istovremenosti, a drugi prijevremenosti, dok su od druga dva, *facturus* i *faciendus*, prvi načinsko-futurski, a drugi više ili manje bezvremenski odnosno načinski. Što se tiče vidske vrijednosti participā, prva su dva, i to u prvom redu, obilježena vidski, prvi kao paratatički, a drugi kao sintetički, pri čemu im relativno-vremenska uloga proizlazi iz vidske; particip perfekta usklađen je u tom pogledu s dvostrukim značenjem novoga perfekta, perfektnim i aorisnim; oba su futurska participa s obzirom na vidske osobine neutralna.

Ta je šarolika vidsko-vremenska slika latinskoga participa očevidan rezultat raznorodna porijekla njegovih oblika, od kojih su dva, *faciens* i *factus*, naslijeđena, makar i različitim putovima, a dva, *facturus* i *faciendus*, naknadno stečena i koliko-toliko prilagođena, prvi znatno bolje nego drugi.

Miroslav Kravar: THE LATIN PARTICIPLES IN RESPECT OF ASPECT-TENSE

An inventory of some Indo-European verb-adjectival formations which are elsewhere, e.g. in Arian, Greek and Slavic, categorized as participles according to voice and aspect, at times according to tense, are preserved in Italic, notably in Latin, in a rather limited measure: reduced, that is, to two ancient units, *faciens* and *factus* and supplemented with two new ones, *facturus* and *faciendus*. As such it is, more or less, integrated into the new Latin verb system, whence the necessity to examine the aspect-tense semantics of its forms within this new framework.

One functional analysis, relying on a choice of fairly varied examples, leads us to the following conclusions:

The form *faciens* as the present participle active bears in itself the mark of the "paratactic" aspect which enables it to cover also the relative time of simultaneity, while *factus* or the perfect participle passive is of the "syntelic" aspect either in the sense of the perfect or of the aorist, covering in addition the relative

time of anteriority. So the two forms, if one disregards voice which mostly separates them, can be opposed in comparison to Slavic as follows:

faciens : *factus* = *čineći* : *učinjen*

As the two future participles, the active *facturus* and the passive *faciendus*, the latter better known as "gerundive", they are, as forms with modal nuances, in general aspectually neutral, standing with regard to tense between modal intemporality and the future. This may be represented, if the present participle is one's point of departure, in the relation:

faciens : *facturus/faciendus*

where the two future participles are, if not opposed, then at least approaching each other.

This varied aspect-tense picture of the Latin participle is an evident result of the heterogeneous origin of its forms.